

Оригиналан научни рад

UDK 314.116/.117(497.11)
Original scientific work**Марија Анђелковић****СТАНОВНИШТВО КАО ДЕТЕРМИНАНТА РАЗВОЈА ГОЛЕМОГ
СЕЛА (ОПШТИНА ВРАЊЕ)**

Извод: У овом раду се говори о Големом Селу, које се налази на 27 km северно од Врања, у мањој издвојеној географској области Пољаница, које спада у нископланинска села разбијеног типа. Овим радом сагледане су основне одлике насеља: опште географске карактеристике, развој насеља (генеза, физиономија и уређење насеља), порекло становништва и основне демографске карактеристике насеља, као и функције насеља. Са развојем индустријализације и урбанизације, као и структурном променом привреде, повећале су се шансе за запошљавање у непољопривредним делатностима у градовима. То је условило емиграцију становништва Големог Села. Одлазак радно способног становништва тј. репродуктивно способног становништва узроковао је негативне вредности природног прираштаја, и константно смањење броја становника. Негативне демографске промене условиле су гашење и слабљење бројних функција села.

Кључне речи: Големо Село, демографске карактеристике, функционални развој

Abstract: In this paper deals about the Golemo Selo, which is located 27 km north of the Vranje, in small separated geographical district Poljanica. This article embraces main characteristics of the settlement: general geographical characteristics, the development of the settlement (genesis, physiognomy and arrangement of the settlement), the origin of the population and the main demographic characteristics. With development of industry and urbanization, and with change structure of the public economy, chance of employment in not-agricultural activities, in the cities, was increased. It is caused a massive emigration of population from Golemo Selo. The departure of working-age population or reproductive-age population caused negative natural increase, and constant decrease the number of population. The negative demographic change caused reducing of many functions in this village.

Key words: Golemo Selo, demographic characteristics, functional development

Географски положај

Големо Село је традиционално српско село, смештено у Пољаници, мањој издвојеној географској области. То је највеће село у Пољаници, по чему је и добило назив. Смештено је са обе стране средњег тока Ветернице (Пешић М., 1975.). Насеље спада у нископланинско село разбијеног типа, које се просторно развија у висинском појасу од 490 m (заселак Река) до 750 m (заселак Дубје), са просечном надморском висином од 580 m.

Големо Село се налази на југу Србије, у гравитационој зони Врања. Припада општини Врање, и налази се на 27 km северно од општинског центра. Долином Ветернице пролази локални пут, којим је Големо Село повезано са Врањем. Са друге стране, идући према северу долином Ветернице која пресеца планински венац Кукавице, локалним путем долазимо до већег територијалног центра, Лесковца, који је највећи и најразвијенији део Јабланичког округа. Због боље саобраћајне повезаности Големог Села са Врањем утицај Лесковца је незнатан, те је дато насеље под знатно већим утицајем ближег и саобраћајно доступног територијалног центра, Врања.

Постанак и развој насеља

Континуитет развитка насеља сеже у далеку прошлост. Старија прошлост насеља је недовољно проучена. Не зна се ко га је први населио, мада се поуздано зна да је на овим просторима било људских станишта још у најдавнијој прошлости, у праисторији, а посебно у каснијим епохама. Постоје остаци неолитског насеља на ушћу Градњанске реке у Ветерницу. Године 1965. испод локалитета Градиште, у Големом Селу пронађен је мач из 12. века старе ере. А такође је пронађена бронзана игла из гвозденог доба, из 7. или 8. века (Николић, Р., 1904). Остаци материјалне и духовне културе говоре о насељености ових простора и у Римском периоду. Већ у 6. веку читава долина Ветернице је насељена Словенима. У големоселској махали Доње, на локалитету Селиште ископани су стари српски гробови.

У српском средњем веку и у османлијском периоду, Големо Село је припадало Ушки, како се у прошлости називала Пољаница¹, и та Ушка је била највише везана за суседну Дубочицу, којој географски припада. Ова област је припала српској средњевековној држави, крајем 11. века. Била је саставни део српске средњевековне државе, све до доласка Турака и ширење њихове државе на овим просторима. Граничила се са Новобрдском Кривом реком, и одржавала је односе са Новим Брдом, најзначајнијим рудником и трговачким центром Србије у 14. и 15. веку. У сливу речице Железнице, леве притоке Ветернице, некада се топила гвоздена руда. Големо Село је заједно са Пољаницом била погранична област у саставу Српске Деспотовине од 1427-1439. (Пешић, М., 1975).

Са падом Новог Брда (1455. год.) Пољаница је изгубила главну масу средњевековног становништва. Како би се склонили од рата, српско становништво је поново населило ову област, а упоредо са њим досељавали су се и Арнаути, који су ту живели све до 1878. године.

¹ Ушка је област између Дубочице и Поморавља, међу којима је данас Пољаница; на то подсећа име села Ушевце, које се налази на Ветерници у данашњој Пољаници, те се сматра да је по њему ова област добила такав назив.

Према предању старо село је било смештено у долини Сенске реке, где и данас постоји селиште и имало је 90 кућа, које је због епидемије куге расељено, али је касније поново обновљено, те се већ у 16. веку помиње као село Пољаница, које је имало 94 домаћинстава. Према предању старо село је било збијеног типа, смештено у плодној долини Ветернице. Када је наишла турска војска, која је преко Пољанице ишла на Карађорђа и хајдук Вељка, куће које су биле поред Ветернице расељене су из безбедносних разлога у планинске пределе удаљене од саобраћајница, а узрок том пресељавању био је и економске природе, тј. становништво је бежало у неприступачне пределе, како би се сакрило од Турака којима су плаћали порез.

Након пада ове области под Турцима 1454. године, Големо Село је постало поприште аустро-турских ратова. Становништво је било у непресталној борби са Арнаутима све до ослобођења 1878. год.

Пољаначки срез је 1878. године припао Врањском округу. Големо Село је тада имало статус општине и обухватало је следећа насеља: Големо Село, Лалинце, Студена и Тумба.

У периоду од 1878-1912. године Големо Село је било погранично место, а близина границе и неподношљиво сиромаштво условљавали су појаву кријумчарења. Били су веома тешки услови за живот. Онда је дошло до Првог светског рата. Бројно становништво је страдало у оружаним биткама. Живот под окупацијом је био веома тежак. Године 1918. окупаторска војска се повукла из Пољанице, те је читав овај крај, укључујући и Големо Село, припао Пчињском срезу у Округу врањском.

Уследио је Други светски рат, који је са собом однео велики број жртава. Големо Село је коначно ослобођено 26. августа 1944. године (Златановић, М., 1998).

Након ослобођења од Турака, село је доживело велики успон у сваком погледу. Дошло је до развоја села и демографског пораста села. Почела је изградња инфраструктуре, која је омогућила повезаност становништва са општинским центром. Данас је село распрострањено у вишим пределима, разбацано по махалама, док је насељен и старији део насеља, у плодној долини Ветернице, у коме су куће збијеног типа. Али, на жалост, развој Големог Села почео је да јењава, и дошло је до великих емиграција становништва, што је условило старење становништва, а самим тим дошло је до депопулације. Број становника се све више смањивао, односно од послератног периода, када је село имало 1738 становника, Големо Село данас броји 781 становника.

Развој традиционалног српског села поремећен је процесом индустријализације који је био интензиван у другој половини XX века, условио је интензиван процес миграција на релацији село-град и концентрацију становништва у градским центрима. Овај процес условио је процес депопулације и појаву старачких домаћинстава, али и погоршавање ионако већ

нарушене старосно- полне структуре. Индустријализација и деаграризација су изазвале бројне демографске проблеме на селу, од којих су најзначајнији смањење броја склопљених бракова и поремећај биолошке репродукције становништва. Задржавање радно-способног становништва у селима је озбиљан проблем.

Порекло становништва

Големо Село је насељено још од неолита. Није утврђено порекло тог становништва, као ни време њиховог насељавања. Становништво се током времена бројно увећавало, да би у средњем веку Големо Село имало око 90 домаћинстава. Због епидемије куге у средњем веку село је било расељено. Касније је село обновљено досељавањем српског становништва, са којим су упоредо долазили и Арнаути.

Арнаути су мешавина Срба и Албанаца, који су почели да продиру у Пољаницу у другој половини 18. века са западне стране, када су многа села у Пољаници и западно од ње била насељена српским становништвом. Од њиховог продирања у ове крајеве, па све до повлачења 1878. год. стално су надирали у овом правцу и веома су се брзо ширили и потискивали српско становништво. Према пореклу, могу се сврстати у две групе: Арнауте Ашане и Арнауте Малсијане, док је поред њих било и арнаута из других племена попут Малока, Отњана и сл. О узроцима њиховог досељавања на овим просторима не зна се прави узрок. Каснији досељеници Арнаута из оближњих села, досељавали су се из тежње да захвате што боља и већа имања, које су насилнички настањивали, или су их Турци доводили. Они су се најпре насељавали у пограничне крајеве, али су касније економско ојачали, захватили су много земље и почели силом да потискују домицилно становништво. Када су Срби увидели опасност која им од њих прети, настала је права борба између Срба и Арнаута. Вођена је непрестална борба између Срба и Арнаута, и да није дошло до ослобађања ових крајева, данас не би било ни једне српске куће.

Српске породице пореклом из старог села, које и дан данас постоје у селу су: Павлетовци, Речперци и Којићевци, Богдановци, Доинци, Пицанци, Ђокавци, Десивојчани, Пилиштарци и друге.

Поред Срба у Пољаници живе и Роми, за које се зна још од давнина. Највећи број Рома потиче од досељеника из Масурице у 18. веку. Они су православне вере, славе крсну славу и говоре српски језик као матерњи језик.

Данас старинаца има релативно мало, раније их је било много више, али су се они са појавом нових досељеника смањивали. Досељеници чине главну масу становништва. Према времену досељавања, могу се поделити у 2 групе:

1. становништво које се досељавало од почетка до 1878. год. - досељавање ишло поступно и споро, нарочито од када су се почели досељавати Арнаути. Тада је слабило досељавање становништва, чак се велики број људи иселио са овог подручја;

2. становништво које се почело досељавати од 1878. год. – досељеници су долазили у великим групама, нарочито из области југоисточно од Пољанице (Златановић, М., 1998).

Области из којих су досељеници долазили могу се поделити у три главне групе:

1. области североисточно и источно од Пољанице и Клисуре – околина Ниша, Лесковачко Поље, околина Власотинца, Грделичка клисура, Власина, Масурица, и Бугарска. Ово становништво има одлике становника шопских села, јер се све ове области ослањају на Шоплук;

2. области југоисточно и јужно од Пољанице и Клисуре – врањско Поморавље од Грделичке клисуре, област Пчиње, Пчиње у сливу Вардара. Ово становништво има сличне особине Македонаца;

3. области југозападно, западно и северозападно од Пољанице и Клисуре – Моравица и Горња Морава, гњиланска и приштинска нахија, Косово, Јабланица и област Куршумлије. Овде се осећа утицај Арнаута.

Највећи број становника, према броју породица и кућа, доселио се из југоисточних и јужних крајева, док друго место заузимају досељеници из североисточних и источних крајева.

Демографске карактеристике становништва Големог Села

Големо Село је етнички хомогено насеље. Већинско становништво овог насеља чине Срби, који су населили ово село још у 6. веку, али су селом пролазили и људи друге националности. У селу је било доста Арнаута, Турака и Бугара за време ратова. Данас је српско становништво већинско становништво, а поред Срба постоје и Роми (у попису се не изјашњавају као Роми). Роми су 1948. године чинили 5.4% укупног становништва, односно удео Срба у укупном становништву, те године је износио 94.5%, и временом се повећавао, тако да данас, према пописним подацима Срби чине 99.7% укупног становништва.

Промена демографске величине села. - Големо Село бележи континуирану вишевековну насељеност, али се број становника у њему стално мењао. Постоји податак о демографској величини села из 16. века. У турском дефтеру, у нахији Дубочица помиње се село Пољаница, на простору данашњег насеља, тачније у троуглу између насеља Големо Село, Власе и Градња, које је 1515. год. имало 94 домаћинства. Та домаћинства су у просеку имала по 5 чланова, те се сматра да је у 16. веку село имало око 470 становника. Након ослобађања од Турака село се доста развијало, и тада је

имало већу демографску величину него данас. Такође постоји податак да је 1878. год. након ослобођења од Турака Големо Село имало највећи број становника од свих пољаначких села, и да је те године, у селу било 271 пореских глава. Године 1879. село је имало 158 кућа, односно 1147 житеља. Десет година касније, 1889. год. село је имало 240 домаћинстава, која су у просеку имала 10-15 људи, те се претпоставља да је у селу било од 2400 до 3600 становника. Анализом послератних пописа, видимо да је село након Другог светског рата, у компензационом периоду, имало 1738 становника, односно имало је знатно већу популацију у односу на последњи попис 2002. године када броји 1051 становника. Према прелиминарним резултатима пописа 2011. Године Големо Село броји 781 становника. Међутим после компензационог периода и благог пораста броја становника и периоду од 1948-1953., већ до следеће пописне године број становника се смањује. То смањење броја становника се наставља сразмерно са савременим процесима индустријализације, деаграризације и дерурализације.

Ако посматрамо број домаћинстава, можемо видети да се њихов број повећао од 1948. до 2002. год, са 303 на 326, што је узроковано смањењем броја чланова домаћинстава, односно распадањем задруга. Данас најчешће домаћинства чине нуклеарне породице, односно родитељи са њиховом децом. Промена броја чланова домаћинстава, довела је до повећања броја домаћинстава, иако је дошло до смањења броја становника. Од укупног броја домаћинстава чак једна четвртина су старачка домаћинства, односно домаћинства која чине људи старији од 60 година. Ти људи често имају мале приходе, а притом нису способни да раде, а врло често нису у стању ни да се сами брину о себи. У периоду од 2002. године до 2011. године број домаћинстава се знатно смањио за 21%, што је свакако резултат одумирања и гашења старачких домаћинстава.

Табела 1. – Промене броја становника и домаћинстава Големог Села

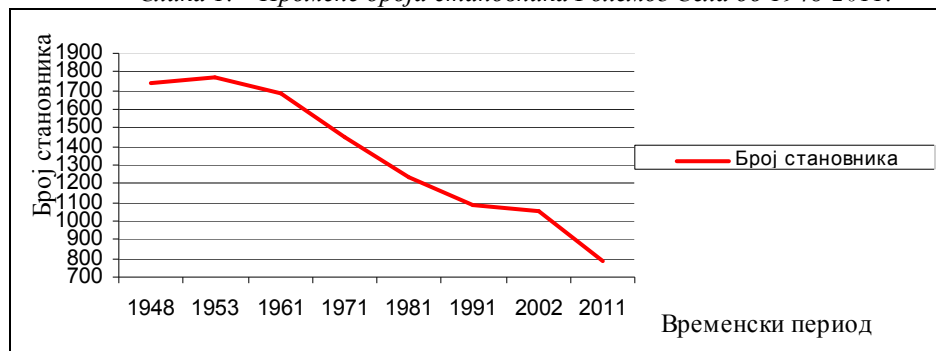
Големо Село	Пописне године							
	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.	2011.
Број становника	1738	1772	1691	1451	1232	1085	1051	781
Број домаћинстава	303	309	323	348	317	323	326	257

Извор: Документациони материјал Републичког завода за статистику, Београд.

Са друге стране, ако посматрамо промене у броју становника, можемо приметити повећање броја становника за 2%, једино у компензационом периоду по завршетку Другог светског рата, док је у свим осталим међупописним периодима забележено смањење броја становника. Ако упоредимо

број становника према првим резултатима пописа 2011. године са подацима о броју становника из 1948. године, можемо видети да је дошло до смањења броја становника за 55%.

Слика 1. – Промене броја становника Големог Села од 1948-2011.

Природно кретање становништва. - Синхронизовано деловање индустријализације и урбанизација довело је огромних промена у руралним подручјима, чије су се последице осетиле и у Големом Селу. Постало је једно од депопулационих села које бележи континуирано смањење укупног броја становника, што произилази из негативних вредности природног кретања становништва. На основу података о природном кретању становништва уочавамо константно смањење опште стопе наталитета, уз повећање вредности опште стопе морталитета, што је резултовало повећањем негативних вредности стопе природног прираштаја. Изузетак представљају деведесете године, када је дошло до повећања нивоа рађања, и смањења повећања стопе природног пораста становништва.

Табела 2. – Природно кретање становништва према пописним годинама

Пописне године	Наталитет	Морталитет	Природни прираштај	Стопа наталитета (‰)	Стопа морталитета (‰)	Стопа природног прираштаја (‰)
1971.	12	15	-3	8.3	10.3	-2.1
1981.	9	19	-10	7.3	15.4	-8.1
1991.	12	19	-7	11.1	17.5	-6.4
2002.	6	23	-17	5.7	21.9	-16.2

Извор: Документациони материјал Републичког завода за статистику, Београд.

Миграционо кретање становништва. - Током насеобинске историје Големог Села, а поготово у другој половини XX века, значајан утицај на развој насеља имале су све врсте и типови миграција становништва. Големо Село представља изузетно миграционо активно подручје. Већ је речено

да је већина становништва досељено из суседних крајева: Јабланице, новобрдске Криве Реке, околина Владичиног Хана, Лесковца, Куршумлије и др. Можемо закључити да је Големо Село раније било изразито имиграционо подручје, али је временом прерасло у емиграционо подручје. Емиграције становништва постојале су још за време Арнаута средином 19. века, али се оне не могу поуздано пратити. Исељавање је било нешто мањег интензитета после ослобођења Пољанице, када се мали број становника иселио. Стопе емиграције су добиле веће вредности након Другог светског рата. Међутим у Големом Селу, као и у осталим насељима у Србији, дошло је до распадања сеоских задруга средином 20. века што је условило мању производњу, а самим тим и теже преживљавање становништва. Истовремено, у градовима долази до развоја индустрије те су биле веће шансе за запошљавање у непољопривредним делатностима у градовима. То је условило велике миграције становништва ка градским центрима. У миграцијама је углавном учествовало радно способно становништво, док је на селу остало старије становништво. Становништво се највише исељавало током шездесетих, седамдесетих и осамдесетих година двадесетог века. Многобројне породице одселиле су се у Врање, Београд, Ковин и друга места. Исељавање је било условљено процесима индустријализације и урбанизације, као и структурном променом привреде, што је условило већу запосленост у градовима, и самим тим и боље услове живота, што је привукло многобројно становништво из села.

Према подацима из пописа становништва 1961. године аутохтоно становништво Големог Села чинило је 1321 лица од укупно 1691 становника, колико је живело те године у датом насељу. То значи да је чак 78% укупног становништва аутохтоно, док је од преосталих 22% мигрантског становништва 14.8% досељено са територије исте општине, а 6.2% досељено са територије друге општине. Големо Село је до 60-их година представљало имиграционо подручје, али је од 60-их година са развојем индустрије и урбанизације почео процес емиграције из Големог Села, који је како ово насеље, погодио и бројна остала насеља у целој Србији (Пописне књиге: *Миграциона обележја*, 1966).

Големо Село карактерише смањење броја становника, током читавог послератног периода. Иако су забележене негативне вредности природног прираштаја, један од важнијих узрока смањења броја становника јесу миграције становништва из датог насеља. То се може потврдити и негативним вредностима миграционог салда. Године 1971. исељено је 237 лица (односно стопа емиграције износила је 163‰), а 1981. године 212 лица (стопа емиграције износила је 172‰). У периоду до 1991. године дошло је до мањег исељавања становништва, што је пре свега било омогућено отварањем фабрике „YUMCO”, када је исељено 140 лица (стопа емиграције износила је 129‰).

Старосно-полна структура становништва. - Индустријализација, урбанизација и деаграризација су сложени, међусобно условљени географско-насеобински процеси који су условили масовно напуштање сеоских огњишта и традиционално занимање својих предака – пољопривреду од стране младих људи, и њихов одлазак у градове и запошљавање у непољопривредним делатностима. Сеоска газдинства остају без подмлатка, због чега је дошло до нарушавања старосне структуре становништва.

Анализом пописних података о старосној структури уочава се дуго-рочни тренд старења становништва. Посматрали смо промене удела великих старосних група у укупном становништву, чиме се јасно уочава смањење удела младог становништва са 39.7% године 1961. на 23.7% године 2002. Смањен је и удео средовечног становништва 51% на 52%, од 1961. до 2002. године. Са друге стране, долази до знатног повећања удела лица старијих од 60 година, са 9% на 32% у посматраном временском периоду.

Табела 3. – Анализа старосне структуре Големог Села

Године	Удео у укупном становништву у %			Индекс старења
	0-19	20-59	60+	
1961.	39.7	51.1	9.1	23.1
1991.	22.9	52.2	27.7	121.4
2002.	23.7	44.4	32.2	135.7

Извор: Документациони материјал Републичког завода за статистику, Београд.

Промена старосног састава становништва потврђује се и индексом старења становништва, који се кретао у распону од 0,2 до 1,36. Процес демографског старења почео је одмах након демографске експлозије, те је већ 1971. године износио 0.51, а данас је та вредност знатно увећана и достиже вредности од 1,36. Вредност индекса старења становништва указује да је Големо Село у дубокој демографској старости, односно да је већ 1971. године вредност овог показатеља имала вредности преко 0.4, што представља граничну вредност старења становништва.

Просечна старост становништва је такође у порасту. Забележена је већа просечна старост жена од просечне старости мушкараца, што је условљено биолошком компонентом, односно, објашњава се тиме да жене дуже живе у односу на мушкарце. Просечна старост жена је била већа и 1971. пописне године, али се до данас та разлика још више повећала (40 година за мушкарце и 44 година за жене, према подацима пописа 2002. године). Иначе, просечна старост укупног становништва се за три деценије повећала за десет година, што је још један показатељ старења становништва (са 33 година 1961. на 42 године 2002. год.).

Ако посматрамо полни састав становништва можемо видети одређене промене. Наиме, 1961. пописне године, било је веће процентуално уче-

шће женског становништва у укупном, и износило је 55.6%, док је учешће мушкараца износило 44.4%. Након одређеног временског периода, дошло је до смањења процентуалног учешћа жена, а повећан је удео мушкараца у укупном становништву. Дакле, 2002. године жене су обухватале 51,09% укупне популације, а мушкарци 48,91%. То се објашњава одласком жена са села, услед структурне промене привреде и могућности запошљавања жена у терцијарном сектору у градовима.

Табела 4. – Процентуално учешће мушког и женског становништва

Година	Процентуални удео у укупном становништву	
	мушкарци	жене
1961.	44.4	55.6
1971.	45	55
1981.	47.5	52.5
1991.	49.6	50.4
2002.	48.9	51.1

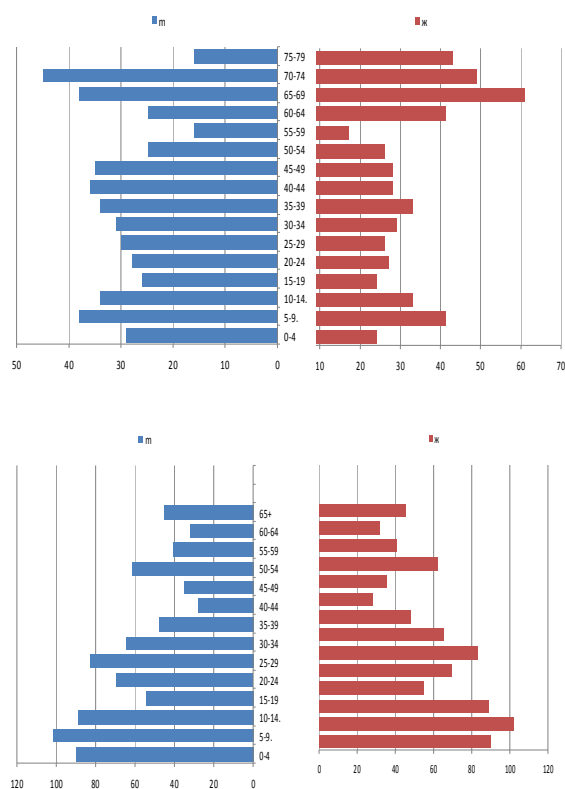
Извор: Документациони материјал Републичког завода за статистику, Београд.

Промене које се дешавају у старосној и полној структури становништва најбоље се могу увидети на старосно-полној структури становништва. На старосној пирамиди становништва за 1961. годину уочавамо крње генерације у петогодишњој старосној групи од 15-19 година, што се објашњава смањеним нивоом рађања које су Други светски рат и кризне године донеле са собом. У следећој петогодишњој старосној групи, уочава се знатно већи број лица, као одраз компензационог периода после завршетка Другог светског рата. Међутим, компензациони период је завршен, те је већ 1961. године, забележен мањи број деце у старости од 0-5 година, као резултат смањења нивоа рађања по завршетку компензационог периода. На старосној пирамиди уочавају се и крње генерације у петогодишњој старосној групи од 40-44 године, као последица Првог светског рата, и повећани ниво рађања у петогодишњим старосним групама од 35-39, након завршетка кризних година.

На старосно-полној структури становништва 2002. године такође се одражавају последице Првог и Другог светског рата, у виду крњих генерација у петогодишњим старосним групама од 55-59 година и преко 80 година, али и у виду компензационих периода по завршетку ратова и кризних година. Ова пирамида има уску базу, са доминацијом деце мушког пола, те се у првој петогодишњој старосној групи бележи коефицијент маскулинитета од 1208 дечака према 1000 девојчица, што је знатно изнад просека од 1060 дечака посматрано на 1000 девојчица. И у осталим старосним групама до 50 година старости забележен је већи удео мушкараца, али је разлика нешто мања. Већи удео мушкараца објашњава се удадбеном миграци-

јом становништва женског пола, или одлазак жена и њихово запослење у терцијалним делатностима у урбаним подручјима. Међутим, у старости од 15-34 година, такође је забележен и нешто мањи број мушког становништва, у односу на остале старосне групе, што се може објаснити тиме да је то радно способно становништво које најчешће мигрира због запошљавања. У старосним групама преко 50 година, већи је удео жена због веће смртности мушког становништва.

Слика 2. – Старосно-полна структура становништва Големог Села, 1961. и 2002.

На пример, у старосној групи од 60-64 година постоји 609 мушкараца посматрано на 1000 жена, што се може објаснити већом смртношћу мушког становништва, услед тежих физичких послова, ризичних начина понашања и нездравог начина живота, али и тиме што је то старосна група чије је становништво страдало у Другом светском рату. Најбројније становништво забележено је у старосним групама од 65-69 и 70-74 година, што указује на одмакли процес демографског старења у Големом Селу, које данас има карактеристике регресивног модела старосне структуре становништва.

Због постојаће старосне структуре становништва стопа нупцијалитета је у опадању, те је 2002. године износила само 4.7%, за разлику од 1991. године када је забележена стопа нупцијалитета од 8.3% (Документациони материјал Републичког завода за статистику, Београд).

Функционални развој Големог Села

Големо Село је насеље мањег функционалног значаја, са незнатним функционалним капацитетом. Спада у сточарско-ратарско село.

Богатство водених извора и токова, као и погодно земљиште омогућили су развој пољопривреде, која је одувек била доминантна функционално обележје села. Већини становништва главну делатност представља земљорадња, мада се поред тога становништво често бави другим делатностима. Од многобројних заната који су постојали у селу, данас их је остало веома мало. Најчешће су у селу постојали ковачи, обућари, зидари, поткивачи, бачвари, грнчари, казанције, калајције, бомбонције.

Големо Село се раније налазило у оквиру Пољанице, која је до 1965. год. била општина, а онда се та општина издвојила као месна заједница и претопила у општину Врање. Од тада је Големо Село седиште месне канцеларије за 8 насеља.

Раније је била развијена и здравствена функција. Амбуланта је раније постојала у селу, а у склопу ње постојало је и породилиште и апотека, али је крајем шездесетих година амбуланта измештена из Големог Села, и пребачена у суседно село Власе, док је породилиште затворено.

У селу је постојао дућан још од почетка 20-ог века, тренутно постоји 6 приватних продавница, које су врло добро снабдевене, како прехранбеном, тако и техничком робом.

Големо Село има четворогодишњу основну школу, чији се број ученика из године у годину све више смањује.

Оно што је у великој мери омогућило боље услове живота у селу, а самим тим и задржавање становништва у Големом Селу јесте свакако отварање погона конфекције „Пољаница“. Овај објект текстилне компаније, који се налази у саставу Холдинг компаније „YUMCO“ почео је са радом 1983. год. У почетку је ова фабрика запошљавала 460 радника, али је услед пропадања Холдинг компаније „YUMCO“ почео да слаби и овај погон. У њему тренутно ради 90 људи. Изградња овог погона је био изузетан корак у заустављању миграција и демографског пропадања овог села.

Један од главних потенцијала овог краја јесте богатство шума. Људи користе дрво за огрев, за грађу (даске, греде, латне и др.), за горење ћумура и слично, али данас постоји и фабрика дрвета, која врши производњу, резање, парење и сушење градње, што омогућава још већу искоришћеност овог потенцијала. Ова фабрика, Арбор, постоји од 1997. године.

Развој саобраћајне функције отежавају путеви који су јако лоши, дотрајали временом, па се често дешава да у току зиме, када има пуно снега, саобраћај буде потпуно обустављен или у прекиду. Иначе, изградња путева у овом крају је доста каснила, што је успоравало функционални развој села. Данас село има 6 до 7 аутобуских дневних веза са општинским центром.

Можемо приметити да је Големо Село раније имало развијенију административну, здравствену, индустријску функцију и да је са пропадањем индустрије дошло до емиграције становништва, то је условило и слабљење бројних функција. Потенцијал за даљи развој овог села су свакако природна богатства (богате шуме и богатство водених извора и токова) која треба рационално користити.

Големо Село је традиционално српско село, које се развија у гравитационој зони Враћа, али су савремени процеси, попут стихијног, експанзивног развоја индустријализације и доминација руралне деаграризације условили исељавање становништва и демографско пражњење овог насеља. Тиме је поремећен развој традиционалног српског села.

Закључак

Данашње село се потпуно разликује од оног села са почетка 20. века, и између два светска рата. Доживело је друштвено – економски и културни преображај. Асфалтни пут је повезао ову некада „забиту“ област са индустријским и културним центрима. Село је електрифицирано, повезано телефонском мрежом са осталим делом света. Многи становници су завршили факултете, подигли се – излетели из гнезда, одлепшали у живот, одлетели у свет. Међутим, патријархална кућна заједница доживела је праву агонију распадања педесетих и шездесетих година двадесетог века. Омладина је у потрази за бољим животом у све већем броју напуштала прадедовска огњишта и одлазила у градове, дошло је до смањења наталитета и смањења броја становника. У селу је све мање деце, повећава се број празних клупа у школама, а повећава се учешће старачких домаћинстава. Многе куће, посебно куће на висинским планинским пределима су испражњене, а постоји опасност да ће још већи број кућа током наредних деценија опустети. Из тога произилазе друштвене и економске последице. Оно што је у великој мери спречило исељавање становништва овог села крајем 20. века јесте изградња и отварање погона конфекције „Пољаница“. Али то није довољно. Потребна је много већа друштвена, политичка и медијска подршка како би формирали разне институције које су везане за село, рурални развој, и уопште за обнову и демографски развој у земљи. За то су неопходна велика улагања како државе, општине, тако и свих сегмената друштва. Не смемо дозволити даље опадање живота овог села и преовладање модерне индустријализоване заједнице, које су одавно изгубиле додир са земљом, и које не осећају радост коју богата природа Големог Села даје.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Вукановић, Т. (1987). *Етничка историја и културна баштина врањског гравитационог подручја у доба ослобођења од Турака 1878*. Раднички универзитет у Врању, Врање.
- Златановић, М. (1998). *Пољаница*. Учитељски факултет, Врање.
- Николић, Р. (1904). *Пољаница и Клисуре; Антропогеографска проучавања*. Српска краљевска академија, Београд.
- Пенев, Г. (2006). *Становништво и домаћинства Србије према попису 2002. године*. Републички завод за статистику Србије, Београд.
- Пешић, М. (1975). *Врање*. Самоуправна интересна заједница културе општине Врање. Врање.
- Стаменковић, С. (2001). *Врање, Географска енциклопедија, књига 1*. Географски факултет, Београд.
- Пописне књиге. (1959). *Становништво и домаћинства према попису 1953*. Београд.
- Пописне књиге. (1958). *Основни подаци о становништву*. Београд.
- Пописне књиге. (1962). *Домаћинства и породице према попису 1961*. Београд.
- Пописне књиге. (1965). *Становништво и домаћинства према 1948, 1953, 1961*. Београд.
- Пописне књиге. (1965). *Пол и старост према попису 1961*. Београд.
- Пописне књиге. (1966). *Миграциона обележја према попису 1961*. Београд.
- Пописне књиге. (1965). *Школска спрема и писменост према попису 1961*. Београд.
- Пописне књиге. (1965). *Активност и делатност према попису 1961*. Београд.
- Пописне књиге. (1965). *Величина и извори прихода према попису 1961*. Београд.
- Пописне књиге. (1984). *Стално становништво, становништво у земљи и основни скупови становништва у земљи, по месту сталног становања у 1981*. Београд.
- Пописне књиге. (1984). *Попис становништва, домаћинства и станова у 1981*. Београд.
- Пописне књиге. (1993). *Национална припадност у 1991*. Београд.
- Пописне књиге. (1993). *Пол и старост у 1991*. Београд.
- Пописне књиге. (1993). *Домаћинства и породице у 1991*. Београд.
- Пописне књиге. (1994). *Активност и пол у 1991*. Београд.
- Пописне књиге. (1994). *Домаћинства, пољопривредно становништво и пољопривредни фондови у 1991*. Београд.
- Пописне књиге, (2003). *Национална или етничка припадност*. Републички завод за статистику Србије, Београд.
- Пописне књиге. (2003). *Пол и старост*. Републички завод за статистику Србије, Београд.
- Пописне књиге. (2003). *Школска спрема и писменост*. Републички завод за статистику Србије, Београд.
- Пописне књиге. (2003). *Активност и пол*. Републички завод за статистику Србије, Београд.
- Пописне књиге. (2004). *Делатност и пол*. Републички завод за статистику Србије, Београд.
- Пописне књиге. (2004). *Упоредни преглед броја становника 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991. и 2002*. Републички завод за статистику Србије, Београд.
- Пописне књиге. (2004). *Упоредни преглед броја домаћинстава 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991. и 2002*. Републички завод за статистику Србије, Београд.

Marija Andelković

**POPULATION AS A DETERMINANT OF DEVELOPMENT OF THE
GOLEMO SELO (MUNICIPALITY VRANJE)**

Summary

Today the village is absolutely different of village from the early twentieth century, and between two world wars. The village was experienced social-economic and cultural transformation. The asphalt road was used to connect this isolated area with industrial and cultural centers. The village was electrified, connected with the telephone network to the rest of the world. Many residents have completed college and left the village. However, the patriarchal community experienced the agony of decay of the fifties and sixties of the twentieth century. Young people in search of a better life, in a growing number leaving the ancestral homeland and went to the cities, and it caused a decrease in fertility and population decline. The village has fewer children, it increased the number of empty seats in schools and on the other hand it increased participation of elderly households. Many houses, especially houses on the high mountain regions are desolated, there is a danger that an even greater number of houses over the next decades desolate. It follows the social and economic consequences. The construction and opening of a plant „Poljanica” prevent the emigration of the population from this village in the late 20th century. But, that is not enough. It is necessary a much larger social, political and media support to form a variety of institutions that are related to the village, rural development and general reconstruction and demographic development in the country. For this are required large investments from state, municipal and all segments of society.